

Cena 3,95 zł

STAROŻYTNE CYWILIZACJE 46

AZJA ŚRODKOWA II *Podróż przez tysiąclecia*

**GODZINA
KOCZOWNIKÓW**

**OD GREKÓW
DO KANISZKI**

NOWE IMPERIA

**BUDDYJSKIE
ŚWIĄTYNIE
BAKTRII**

SZTUKA GANDHARY

**DZIEDZICTWO
SOGDÓW**

KULTURA KUSZANÓW

JEDWABNY SZLAK

index 300945

Cena 3,95 zł (w tym VAT 7%)

**AMERCOM
COLLECTION**

Starożytne cywilizacje stanowiły kolebkę, w której zaczęła się kształtować nasza dzisiejsza tożsamość kulturowa. Bez ich poznania nie jesteśmy w stanie odnaleźć swoich korzeni historycznych i w pełni zrozumieć własnej tradycji. Co dwa tygodnie kolejne numery „Starożytnych Cywilizacji” przybliżą Czytelnikom historię życia codziennego, kulturę i sztukę krain i ludów szeroko rozumianej Starożytności.

HISTORIA

GODZINA KOCZOWNIKÓW 3-5

OD GREKÓW DO KANISZKI 6-7

NOWE IMPERIA 8-9

**BUDDYJSKIE ŚWIĄTYNIE
BAKTRII** 10-13

NAUKA I KULTURA

SZTUKA GANDHARY 14-15

DZIEDZICTWO SOGDÓW 16-17

KULTURA KUSZANÓW 18-19

JEDWABNY SZLAK 20

CHRONOLOGIA 21

Warunki prenumeryaty:

Koszt prenumeryaty 26 numerów wynosi 70 zł, natomiast 52 numerów - 140 zł. W jednej przesyłce będą wysyłane łącznie 2 numery „Starożytnych Cywilizacji”.

Prenumeratę można zacząć od dowolnego numeru (również od pierwszego).

Prosimy o czytelne zaznaczenie na przelewie tytułu pisma i numeru rozpoczynającego prenumeratę oraz danych prenumeratora.

Blankiet na wpłatę można wydrukować na stronach WWW w Internecie pod adresem: <http://www.amercom.com.pl>

Uwaga: w związku ze zmianą numeru rachunku, wpłaty prosimy kierować na nowy numer konta: Bank Zachodni WBK SA oddział I w Poznaniu 47 10901463 0000000046056434

W sprawie zakupu egzemplarzy archiwalnych prosimy kontaktować się z wydawcą, tel. (061) 85-15-147, e-mail: prenumerata@amercom.com.pl

Wszelkie opinie i uwagi o piśmie prosimy przysyłać na adres: opinie@amercom.com.pl

Na stronie tytułowej: *Muzykantka grająca na lirze - część kamiennego fryzu z Ajrtamu w pobliżu Termezu; baktryjska rzeźba wykazująca wpływy indyjskie.*

Ilustracje: FontShop, East News, Corel Stock Photo Library, Joanna Orłow, Andrzej Leligdowicz.

ISBN serii: 83-7235-712-9

Wydawca: **Polskie Media Amer.Com SA**
ul. Grochowe Łąki 6, 61-752 Poznań
tel. (0-61) 85-15-147, fax (0-61) 85-60-915
www.amercom.com.pl
prenumerata@amercom.com.pl

Redakcja i skład:
Media Plus sp. z o.o.
ul. Białostocka 24, 03-741 Warszawa
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36
Biuro reklamy:
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36

Redaktor naczelny: Bogusław R. Zagórski
Opracował: Andrzej Leligdowicz
Skład: Agnieszka Fiedler, Krzysztof Surala
Redakcja: Bożena Haluszczczyńska, Krzysztof Jaśniński
Natalia Ślósarska

W następnym
zeszycie:

Egipt IV

Seria „Starożytne Cywilizacje” obejmie m.in. niżej wymienione tematy - niektórym z nich poświęcimy więcej niż jeden zeszyt:

Amerka Północna
Armenia
Birma
Chiny
Cypr
Dakowie
Egipt
Eldorado
Etruskowie
Grecja
Hetyci
Hunowie
Iberowie
Indie
Indonezja
Izrael
Japonia
Korea
Libijczycy
Mitanni
Nubia
Persowie
Rzym
Scytowie
Tajlandia
Turcy
Twórcy megalitów
Tybet

Wietnam
Złoty Wiek Paleolitu

W serii ukazały się już następujące numery:

1. Egipt I; 2. Rzym I; 3. Arabia I; 4. Egipt II; 5. Majowie; 6. Grecja I; 7. Rzym II; 8. Asyria; 9. Aztekowie; 10. Początki chrześcijaństwa; 11. Sumerowie; 12. Grecja II; 13. Arabia II; 14. Izrael I; 15. Egipt III; 16. Elam; 17. Grecja III; 18. Babilonia; 19. Inkowie; 20. Grecja IV; 21. Celtowie; 22. Dolina Indusu; 23. Rzym III; 24. Słowianie; 25. Grecja V; 26. Germanowie; 27. Indie I; 28. Rzym IV; 29. Syria; 30. Grecja VI; 31. Etiopia; 32. Fenicjanie; 33. Izrael II; 34. Kartagina; 35. Chiny I; 36. Grecja VII; 37. Czarna Afryka; 38. Trakowie; 39. Baltowie; 40. Kambodża; 41. Azja Środkowa I; 42. Olmekowie; 43. Iliria; 44. Persowie I; 45. Nubia I; 46. Azja Środkowa II.

GODZINA KOCZOWNIKÓW

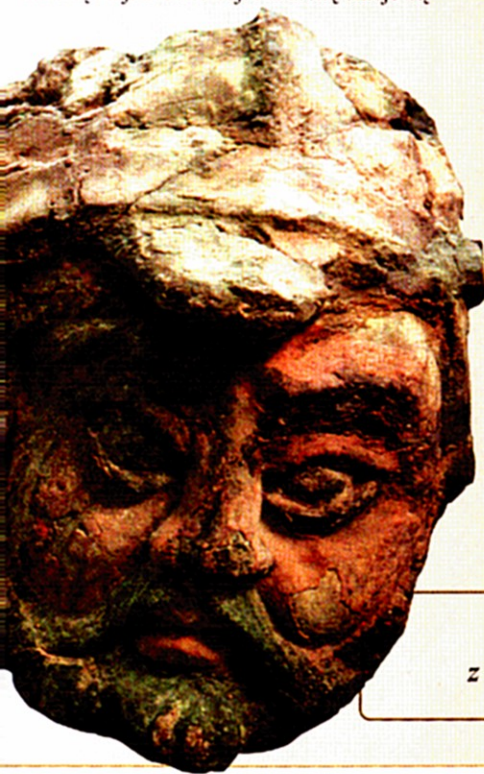
Ludy koczownicze położyły kres kwitnącej cywilizacji, która rozwinęła się w Azji Środkowej po podbojach Aleksandra Macedońskiego. Nowi przybysze przejęli dziedzictwo Greko-Baktrii i stworzyli na jej terytorium jedną z największych potęg ówczesnego świata - państwo Kuszanów.

Władców kuszańskich do końca XIX w. n.e. nazywano powszechnie indoscytyjskimi. Podobnie określano bite przez nich monety - pierwsze odnalezione świadectwa istnienia ich państwa. Dopiero później z chińskiej nazwy ludu Kuei-szang powstała nazwa Kuszanów. Do niedawna stosowali ją jedynie specjaliści. Badania na ziemiach zamieszkałych przez te ludy zaczęły się w latach 30. XX w. Wiemy już sporo o tej zapomnianej cywilizacji, ale wiele pytań nadal pozostaje bez odpowiedzi. Udało się ustalić, że rozwijała się na terytoriach leżących między Amu-darią i Syr-darią, w północnym Afganistanie, na południowych terenach obecnego Uzbekistanu i Tadżykistanu, w Ferganie, a później także na ziemiach północnych Indii.

Wędrowni Hunowie

W IV w. p.n.e. nastąpiły migracje, które miały istotny wpływ na przyszłą historię Azji Środkowej. Na arenę dziejową

wkroczyli Hunowie, występujący w źródłach chińskich pod nazwą Hiung-nu. Pierwotnie plemiona te zamieszkiwały tereny dzisiejszej Mongolii i obszary położone za Bajkałem. Głównym ich zajęciem było pasterstwo, ale dużo uwagi poświęcali sprawom wojskowym. Od dziecka ćwiczyli się w jeździe konnej i władaniu bronią. Nauczyli się obróbki żelaza, z którego wytwarzali groty do strzał, oszczepy i szable. Na III w. p.n.e. datuje się szczyt ich potęgi w Mongolii.

Hunowie prowadzili uporczywe wojny z sąsiadami. Walczyli głównie z Jüe-czy (dużym, niejednorodnym etnicznie związkiem plemiennym, który zamieszkiwał w

provincji Kansu) oraz z Chinami (aby obronić się przed napadami, władcy tego kraju postanowili zbudować słynny Wielki Mur). Plemiona Jüe-czy pod naporem najeźdźców opuściły dotychczasowe miejsca koczowania i udały się na zachód, przypuszczalnie w dół rzeki Ili, w pobliże południowego brzegu jeziora Issyk-kul (w obecnym Kirgistanie), skąd wyparły Saków, którzy podążyli do Indii. Niebawem jednak musiały wyruszyć dalej, w kierunku Fergany, gdyż ich terytorium zajęły plemiona Wu-sunów. Około 160 r. p.n.e. dwie potężne hordy koczownicze - Saków i Jüe-czy - stanęły nad Jaksartesem (Syr-darią), zagrażając granicy państwa grecko-baktryjskiego.

Głowa wojownika w hełmie - rzeźba z centralnej sali budowli w Chatzajanie.

*Fragment malowidła
z Dalwerzin-Tepe.*

Upadek greckiej Baktrii

Niektórzy badacze uważają, że przyczyną upadku Greko-Baktrii około 140 r. p.n.e. było rozdrobnienie i słabość kraju, który nie potrafił stawić oporu koczownikom. Tymczasem z okresu panowania ostatniego greckiego władcy tego państwa, Helioklesa Sprawiedliwego, pochodzą liczne monety bite wyłącznie przez niego. Można zatem sądzić, że bezpośrednio przed wtargnięciem najeźdźców Baktria nie była przestarzała, podzieloną na wiele posiadłości strukturą, lecz jednolitym, ustabilizowanym państwem hellenistycznym. Jej upadek spowodowała prawdopodobnie gwałtowność najazdu koczowników.

Źródła chińskie

W II w. p.n.e. Hunowie utworzyli zjednoczone i prężne państwo, które nieustannie atakowało sąsiadów. Na dwór chiński docierały pełne grozy doniesienia

o tym, jak wódz Hunów, zgodnie z obyczajem, rozrąbał czaszkę pokonanego władcy Jüe-czy, a potem używał jej jako czary do picia. Szukając ratunku, Wu, szósty cesarz z dynastii Han, postanowił zawrzeć sojusz z Jüe-czy, aby wspólnie zaatakować Hunów. Wysłał zatem do nich posła, a misję tę powierzył Czang K'ienowi, dowódcy straży pałacowej. Relacje o jego podróży pozostawił chiński ojciec historii Sy-ma Ts'ien, historyk z przełomu II i I w. p.n.e. Kiedy Czang K'ien po pełnej przygód wędrówce (został pojmany przez Hunów i spędził u nich dziesięć lat) dotarł w 128 r. p.n.e. do Baktrii, zastał ją całkowicie podbitą przez koczowniczych zdobywców, których nazwał Ta-Jüe-czy (Wielkie Jüe-czy). Niestety, sojusz przeciwko Hunom okazał się niemożliwy.

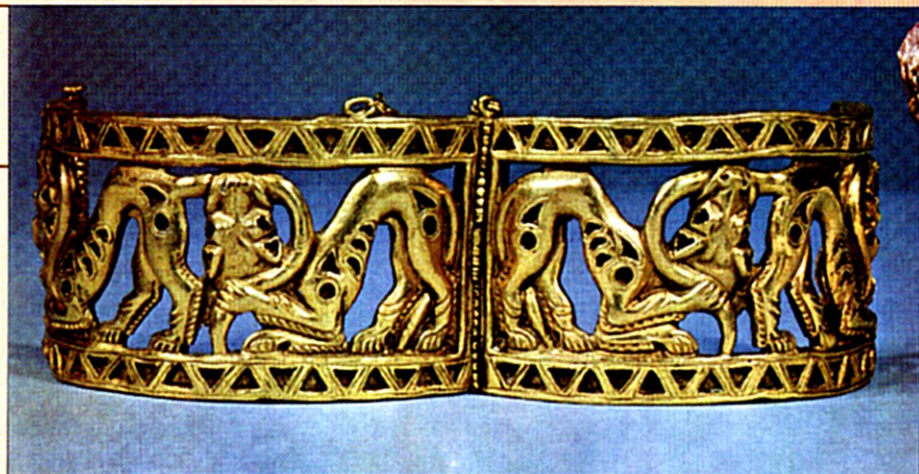
*Naczynie ceramiczne
z Dalwerzin-Tepe.*

Z przekazu Sy-ma Ts'iena wynika, że większość Jüe-czy wraz z ich wodzem naczelnym osiedliła się początkowo na obszarach leżących na północ od Amu-darii, ale ziemie na lewym brzegu rzeki, podzielone między pomniejszych władców, również były od nich zależne. O zajęciu przez Jüe-czy terenów na południe od Amu-darii, czyli o drugim etapie podboju, donosi inny historyk chiński, Pan Ku, autor „Cien Han-szu”, czyli „Kroniki dynastii Han Wczesniejszej”, obejmującej dzieje od 206 r. p.n.e. do 9 r. n.e., a napisanej pod koniec I w. n.e.

Chińskie źródła wspominają, że inna grupa plemienna, Sakowie, omijając podbitą już Baktrię, dotarła dalej na południe. Ponadto koczownicy osiedlili się w II w. p.n.e. w Sogdianie, a następnie - jeszcze przed przełomem wieków - zajęli terytorium Chorezmu. Sakowie występują w pewnej chińskiej kronice pod nazwą Jüe-czy z rodu Czao-wu. Od nich, według doniesień autorów średniowiecznych, pochodzą dynastie panujące przed podbojem arabskim w Samarkandzie, Bucharze i Chorezmie.

Złota bransoleta zdobiona sceną walki tygrysa z wężem, znaleziona w Pakistanie; II w. p.n.e.

Nowe ludy w przekazach starożytnych

Obecnie wśród badaczy panuje na ogół zgodna opinia, że przybysze występujący w kronikach chińskich pod nazwą Wielkiego Jüe-czy to znani także w zachodnich źródłach pisanych Tocharowie. Wzmiankę o nich znajdujemy w „Geografii” Strabona (ok. 68 r. p.n.e.-ok. 20 r. n.e.). Czytamy tam: *Największą sławę pośród nomadów zdobyły te plemiona, które Grekom odebrały Baktrię - Azjowie lub Azjanowie, Tocharowie i Sakaraukowie, którzy wyruszyli z dalekiego brzegu Jaksartesu, sąsiedzi Saków i Sogdów, którzy zostali pobici przez Saków.*

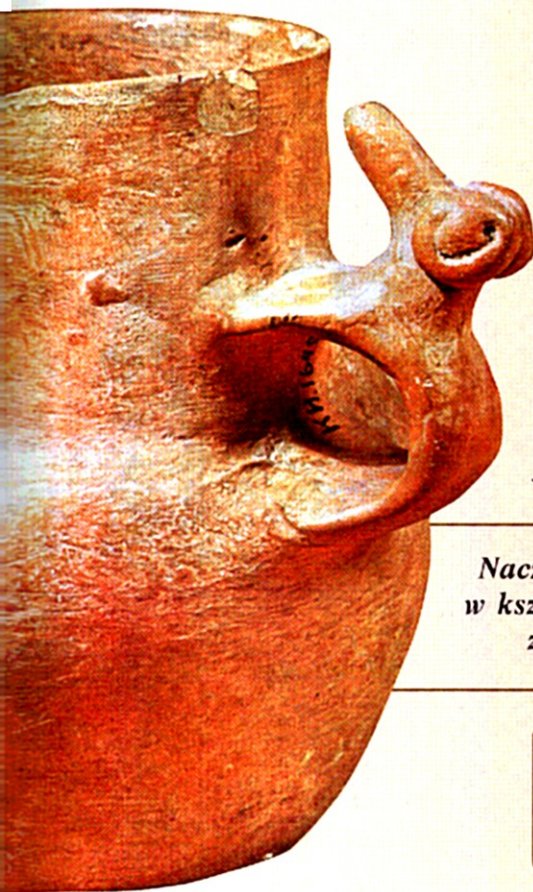
Tocharowie podzielili się na pięć mniejszych grup rodowych (*hi-hou*). Jedną z nich nosiła nazwę Kuei-szang. Informacje na ten temat zachowały się w kroni-

kach chińskich, według których książę kuszański K'io-tsiuk-k'io podporządkował sobie pozostałych czterech książąt i ogłosił się królem. Te same źródła podają, że rozpoczął on walkę z An-si (Partią), podbił rejon Kao-fu (Kabulu) oraz pokonał bliżej nieznaną ludność Pu-ta i Ki-pin. Żył ponad 80 lat. Po śmierci władcy tron otrzymał jego syn Jen-kao-czen. Początki państwa Kuszanów są trudne do ustalenia, ale niewątpliwie na przełomie er porzucili oni koczowniczy tryb życia i utworzyli państewka plemienne.

oraz typ antropologiczny większości zmarłych są zbliżone do występujących nad Wołgą, w rejonie Uralu, w Kazachstanie i północnych rejonach nad Syr-darią. Ze względu na to podobieństwo można przypuszczać, że Turkiestan Wschodni i kraje prowincji Kansu do III lub II w. p.n.e. nie były zamieszkałe przez ludność mongoloidalną, której kultura materialna i duchowa miały korzenie na Dalekim Wschodzie, lecz przez koczownicze plemiona wschodnioirańskie, spokrewnione z ludnością żyjącą w rejonach eurazjatyckiego korytarza stepowego. Cmentarzyska nomadów w północnej Baktrii mieściły się na skraju oaz i na terenach nieużywanych pod uprawy. Świadczy to o tym, że koczownicy starali się nie niszczyć bazy gospodarczej oraz systemów nawadniania podbitych ziem.

Grobowce Jüe-czy

Wielu informacji o zdobywcach Baktrii dostarczyły wykopaliska cmentarzysk kurhanowych z okresu od II w. p.n.e. do początku I w. n.e. Prowadzono je w dolinie Zerawszanu i na prawym brzegu Amu-darii. Położenie zabytków potwierdziło informację Czang Ts'iena o rozprzestrzenieniu się Ta-Jüe-czy w drugiej połowie II w. p.n.e. Ustalono, że zwyczajnie pogrzebowe, wyposażenie grobowców

Naczynie gliniane z uchwytem w kształcie barana, pochodzące z Fergany; I-IV w. n.e.

Rycerz na koniu - fragment draperii z kurhanu; początek n.e.

OD GREKÓW DO KANISZKI

Za panowania Kaniszki, trzeciego władcy kuszańskiego, państwo osiągnęło szczyt potęgi i rozwoju terytorialnego. Stało się jednym z największych imperiów ówczesnego świata.

HISTORIA

Stukowa główka z Toprak-Kały; III w. n.e.

W stronę Indii

Od kąd Aleksander Macedoński ze swoją armią przetarł szlak do Indii, krajem tym zaczęli interesować się władcy greccy. Seleukos I Nikator, twórca dynastii Seleucydów, wysłał poselstwo do króla krainy Magadhy w Indiach, Chandragupy (panował ok. 322-298 r. p.n.e.), założyciela rodu Maurjów. Udało mu się nawet wyprzeć oddziały macedońskie, pozostawione w Pendżabie przez Aleksandra Wielkiego. Na czele misji stał pochodzący z Jonii historyk i geograf, Megasthenes (IV/III w. p.n.e.). W czasie pobytu na dworze królewskim w Pataliputrze (ok. 303-292 r. p.n.e.) zebrał on, oprócz legend i podań, wiele rzetelnych wiadomości, które wykorzystał w swoim dziele „Indika” („Opis Indii”). Z tego źródła w Grecji i Rzymie czerpano później wiedzę o Indiach.

Władcy grecko-indyjscy

W okresie panowania Demetriosa (ok. 190-167 r. p.n.e.) królestwo grecko-baktryjskie osiągnęło szczyt rozwoju terytorialnego. Już wcześniej Baktria pod-

porządkowała sobie Arachozję (rejon Kandaharu) i Drangianę (starożytna nazwa Siistanu, leżącego na pograniczu Iranu i Afganistanu).

Po śmierci Demetriosa władzę przejął Antimachos Theos (190-180 r. p.n.e.), który rządził już Wschodnią Baktrią. Dokonał wielu najazdów na doliny Kabulu i Indusu. Jako pierwszy zaczął bić kwadratowe monety na wzór indyjski. Jego syn, Demetrios II Aniketos (180-165 r. p.n.e.), włączył na trwałe do swego państwa rejon Kabulu i zachodnią Gandharę (dzisiejszy północno-wschodni Afganistan i północny kraniec Pakistanu). Na wybijanych przez niego monetach umieszczano napisy w dwóch językach: po grecku i w indyjskim prakrycie. Został jednak obalony przez lokalnego rywala, Eukradytesa, który rozpoczął systematyczny podbój ziem na zachód od Indusu.

Bardziej znanym władcą był Menander (155-130 r. p.n.e.), o którym wiele mówi palijskie dzieło „Milindapañha” („Pytania Menandra”). Pod jego panowaniem znalazły się: środkowy Afganistan, Pendżab, Sind, Radżputana i Kathijawar. Stolicą imperium było mia-

Ucho naczynia ceramicznego z Kara-Tepe, uformowane w postać małpki; II-IV w. n.e.

sto Sagala nad brzegami Swatu, często identyfikowane z Sialkotem w Pendżabie. Miejsca, gdzie znaleziono monety, wskazują jednak, że głównym centrum państwa było Puszkalawati, dzisiejsza Czarsadda w Pakistanie, w pobliżu Peszawaru. Menander aż do śmierci próbował odzyskać Baktrię, ale bez skutku. Następni władcy indyjsko-greccy nie zdobyli podobnej sławy.

Era Kaniszki

Poczet władców kuszańskich rozpoczął w pierwszych dziesięcioleciach naszej ery Kudszała Kadfizes. Pod jego panowaniem udało się zjednoczyć plemiona koczowniców, które zajęły dolinę Kabulu i wtargnęły na nizinę Pendżabu, należąca wówczas do państwa Saków.

Waza ceramiczna z buddyjskiego klasztoru w Ajrtamie.

Państwo Kuszanów przeżywało największy rozkwit za panowania Kaniszki. Nie wiemy dokładnie, kiedy wstąpił na tron. Najczęściej przyjmuje się 78 lub 128 r. n.e. Jeśli prawdziwa jest ta druga data, to on i jego następcy władali w czasach Hadriana i późniejszych rzymskich Antoninów. Był to okres bardzo pomyślny dla Kuszanów, którzy nawiązali stosunki nie tylko z krajami sąsiednimi, ale również odległym Rzymem, a później Bizancjum. Na Wschodzie przez cały czas utrzymywali ścisłe kontakty z Chinami.

Legenda a prawda

Pamięć o Kaniszce przetrwała wiele stuleci. Jego imię pojawia się w „Księdze Indii” („Kitab al-Hind”), słynnym dziele Al-Biruniego (973-1048 r. n.e.), wielkiego encyklopedysty muzułmańskiego Wschodu. Zawarł w nim opis Indii i sąsiednich

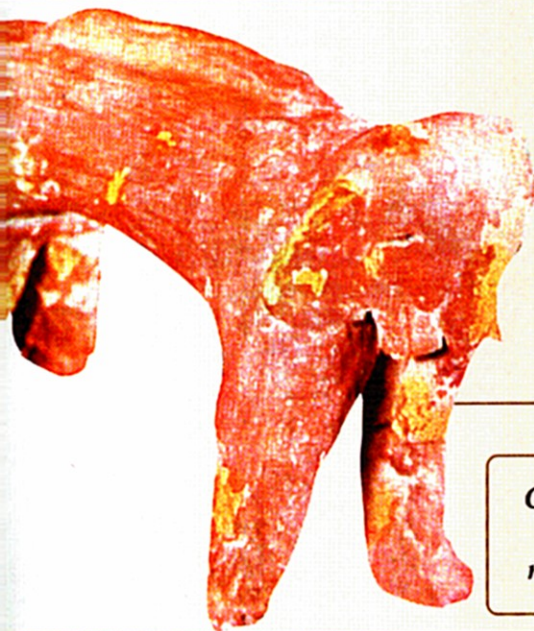

krain. Wiadomości dotyczące Kaniszki to po części legendy. Późniejsze dzieła buddyjskie przypisują temu władcy zorganizowanie około 100 r. n.e. soboru buddyjskiego w Dżalandharapurze, w Kaszmirze, oraz zbudowanie wielkiej stupy i klasztoru w Peszawarze. Badacze traktowali te opowieści jako pobożne oszustwo średniowiecznych buddystów, jednakże w trakcie wykopalisk archeologicznych w Szah-Dżiki-Dheri, kilka kilometrów od Peszawaru, odkryto ruiny klasztoru oraz pozostałości potężnej stupy, która miała początkowo 167 m wysokości i była zwieńczona 55 *czhatrami* (rodzaj parasoli podkreślających sakralny charakter budowli) ze złoczonej miedzi. Znalaziono także wykonaną z brązu skrzynię z inskrypcją Kaniszki, a wewnątrz relikwie Buddy.

Pomniki epoki

Do innych archeologicznych pomników związanych z imieniem Kaniszki należy kompleks kultowy w Surch Kotalu, w Afganistanie. W dolinie rzeki Kunduz, na drodze z Kabulu do Mazar-i Szarifu, odkryto liczne umocnione budowle z dominującym nad nimi akroplem oraz pozostałości świątyni w stylu indogreckim, którą datuje się na podstawie inskrypcji na okres Kaniszki. W dolinie Gangesu koło Mathury, indyjskiej stolicy Kuszanów, odnaleziono dynastyczną świątynię królów, gdzie stał m.in. posąg Kaniszki z czerwonego piaskowca, z wypisanym jego imieniem. Wprawdzie nie zachowała się głowa, ale i tak to, co zostało, jest imponującym symbolem wielkości tego władcy i jego państwa.

Mistrzowsko wypracowana rączka lustra jest wyrobem indyjskim, datowanym na II-IV w. n.e. Pochodzi z nekropoli w Kara-Bulaku, w południowo-zachodniej części Fergany.

Słoń - chorezmijska figurka terakotowa, powstała prawdopodobnie pod wpływem sztuki indyjskiej; II-IV w. n.e.

Głowa posągu z Dałwerzin-Tepe. W okresie rozkwitu państwa kuszańskie było to ważne miasto, największe w środkowej części doliny Surchan-darii.

NOWE IMPERIA

W drugiej połowie IV w. n.e. państwo Kuszanów nawiedziły wielkie wstrząsy. Po epoce gospodarczej i kulturalnej stabilizacji nadszedł ponownie czas przełomu. Armie sasanidzkiego króla Iranu, Szapura II, podbiły Baktrię.

HISTORIA

Głowa glinianego posągu księcia z miasta Toprak-Kala, które na początku III w. n.e. zostało stolicą Chorezmu.

Ważne wydarzenia w historii Azji Środkowej miały miejsce od początku III w. n.e. W wyniku ciągłych wojen z Rzymem i wewnętrznych zatargów upadło państwo partyjskie. Wprawdzie w ostatniej bitwie, stoczonej nieopodal Nisibis, Partowie pokonali wojska cesarza Makryna, ale długo nie cieszyli się zwycięstwem. Już w 224 r. n.e. wystąpili przeciwko nim Sasanidzi, a w 226/27 r. n.e. założyciel tej perskiej dynastii, Ardaszir, zabił ostatniego z partyjskich Arsacydów, Artabana IV. Historycy są na ogół zgodni co do tego, że podbój północno-zachodnich obszarów Baktirii przez Persów był główną przyczyną upadku państwa Kuszanów.

Podboje Sasanidów

Król Ardaszir (226-241 r. n.e.) pokonał wielu lokalnych książąt, którzy za czasów partyjskich mieli znaczną władzę, i zastąpił ich namiestnikami z dynastii sa-

samidzkiej. Jeżeli wierzyć przekazowi muzułmańskiego uczonego At-Tabariego (838-923 r. n.e.), podjął też wyprawę na wschód Iranu, zajmując Sistan, Abarszahr (dzisiejszy Niszapur), Merw, Balch i Chorezm. Władca kuszański został zmuszony do kapitulacji - prawdopodobnie stało się to w 227 r. n.e., ostatnim poświadczonym roku panowania Wasudewy I.

Inskrypcja króla Szapura I z 260 r. n.e., wyryta na ścianie świątyni ognia w Naghsz-e Rostam, wymienia jego pierwsze sukcesy: zajęcie Peszawaru (zimowej stolicy Kuszanów) i Doliny Indusu, podbicie Baktirii, przekroczenie Oksusu (Amu-darii) oraz wkroczenie do Samarkandy i Taszkentu. Z napisu wynika, że już za panowania tego władcy jedynie niewielka część dawnego imperium kuszańskiego zachowała niezależność (możliwe, że na wschód od Indusu rządili jeszcze kuszańscy Murundowie, których stolicą była Mathura, położona nad brzegami Jamuny).

W III w. n.e. w dolinie Gangesu zanikła trwająca niemal sto lat tradycja datowania według ery Kaniszki. W następnym stuleciu teryto-

Srebrna misa sogdyjska, na której przedstawiono pojedynek uzbrojonych wojowników - motyw często występujący w malarstwie ściennym Pendżykentu; VI-VII w. n.e.

ria Baktirii, Sogdiany i Gandhary podlegały namiestnikom sasanidzkim. W końcu IV w. n.e. pojawiły się złote monety kuszańsko-sasanidzkie bite przez zarządców prowincji dawnego imperium Kuszanów.

Nowa fala koczowników

W IV w. n.e. państwo nomadów Hiung-nu w Mongolii było podzielone na dwie części. Mieszkańcy południa kraju zdobyli i spalili stolicę północnych Chin, Lojang, a następnie wprowadzili tam na tron swoją dynastię, która panowała do 350 r. n.e. W tym czasie północna część Hiung-nu była stopniowo wypierana z rejonów jeziora Bajkał na zachód przez co-

Malarstwo ścienne z Toprak-Kaly; III w. n.e.

raz potężniejszych lokalnych rywali, plemiona Sien-pi. W końcu hordy koczowniców pojawiły się na stepach za Jaksartem (na północ od Sogdiany), skąd od 350 r. n.e. wdzierały się do wschodnich prowincji państwa Sasanidów. Następnie plemiona te, przez Persów nazywane Chionitami, zaatakowały Alanów i Gotów na Równinie Południoworosyjskiej, na zachód od Wolgi. Odtąd są znane jako Europejcy Hunowie.

Szapura II (309-379 r. n.e.) początkowo odnosił sukcesy w walkach z Hunami. Ostatecznie zezwolił im na osiedlenie się na swoich ziemiach, w zamian za co pozyskał króla Hunów jako sprzymierzeńca w wojnie z Rzymianami. Wspólnie zdobyli twierdzę Amidę w Armenii. Od 360 r. n.e. dawne prowincje kuszańskie nie podlegały już sasanidzkiemu namiestnikowi, lecz nowym przybyszom ze stepów. W tym okresie w Baktrii do władzy doszedł uzurpator - wódz huński imieniem Kidara.

W skarbie odkrytym w Tepe Marandżanie, w pobliżu Kabulu, monety z jego wizerunkiem występują obok wybitych przez Szapura II (309-379 r. n.e.), Ardaszira II (379-383 r. n.e.) i Szapura III (383-388 r. n.e.), a więc niewątpliwie żył za ich panowania.

Heftalicy

Z początkiem V w. n.e. na arenie dziejowej pojawili się Heftalicy. Niektórzy uczeni uważają ich za odłam tak zwanych Białych Hunów i identyfikują z Chionitami, do których zaliczają też Kidarytów. Inni naukowcy widzą w nich zupełnie nową hordę, która wtargnęła do Baktrii i wyparła Kidarytów na południe. Praojczyznę Hefalitów prawdopodobnie stanowiła górська kraina Badachschan, choć mógł

nią być również Altaj lub rejony Jeziora Aralskiego. Według źródeł chińskich pochodzili oni z tego samego rodu co Jüe-czy. Stworzyli państwo obejmujące prawie całą Azję Środkową, część północnych Indii oraz niektóre terytoria Chin. Centrum kraju znajdowało się zapewne w północnej Ferganie, zwanej Tocharystanem.

Hefalicy kontynuowali tradycje cywilizacji kuszańskiej, ale ostatecznie padli ofiarą walki na dwa fronty, którą prowadzili przeciwko perskim Sasanidom oraz Turkom. Związek plemienny Turków utworzył bowiem w 562 r. n.e. nową federację (kaganat) na obszarze od Syrdarii aż po Mandżurię. W 679 r. n.e. powstały dwa państwa: wschodniotureckie oraz - na zachód od Altaju - zachodniotureckie, w którego miastach przeważał lud Sogdów. Azja Środkowa została podzielona na wiele sogdyjskich i chorezmijskich miast-państw.

W 705 r. n.e. na południowym zachodzie wyrosła nowa potęga - kalifat, którego armia ruszyła w głąb kontynentu. Arabski podbój tych ziem przerodził się w wojnę trwającą dziesięciolecia. Po ustabilizowaniu się sytuacji politycznej na zajętych przez muzułmanów obszarach utrwaliła się nowa kultura.

*Głowa glinianego posągu
ponadnaturalnej wielkości
z kuszańskiej twierdzy
Giavur-Kala; II-III w. n.e.*

BUDDYJSKIE ŚWIĄTYNIE BAKTRII

Za panowania władców kuszańskich w Azji Środkowej rozprzestrzenił się buddyzm, który dotarł też do Baktrii. W sztuce i architekturze pojawiły się elementy kultury staroindyjskiej: symbole, inskrypcje oraz buddyjskie budowle kultowe.

W Azji Środkowej buddyzm miał zwolenników głównie na obszarze dzisiejszego Afganistanu oraz w Baktrii i Partii. Mniejsze wpływy zdobył w Sogdianie i Chorezmie. W państwie Kuszanów znalazł gorących orędowników zwłaszcza za panowania Kaniszki i jego syna Huwiszki. Ten pierwszy stał się dla swoich współwyznawców prawie świętym.

Na tych obszarach, w przeciwieństwie do Indii, buddyści wywodzili się przede wszystkim z wyższych warstw społeczeństwa. Odkryte na południu Afganistanu i na północy Hindustanu inskrypcje i rzeźbione wizerunki ukazujące arystokratów kuszańskich jako fundatorów świadczą o tym, jak bardzo chcieli oni dać wyraz swojemu szacunkowi dla religii.

Buddyjskie zabytki w Baktrii stanowią konglomerat różnorodnych elementów kulturalnych i artystycznych. Nie są jednak ślepym naśladownictwem tradycji wywodzącej się z Gandhary. Tylko najważniejsze budowle kultowe, jak np. stupa, a także przedstawienia Buddy i epizodów z jego życia, oddawały zasadnicze cechy sztuki tamtego regionu. Pierwsze obiekty buddyjskie na obszarze Baktrii znaleziono w Starym Termezie (obecny Uzbekistan), po prawej stronie Amu-darii. Są to: tak zwana wieża Surmała oraz kompleks świątynny w pieczarach w Kara-Tepe, gdzie odkryto ślady pięknego malarstwa.

Skarby z dna rzeki

Systematyczne badania, które ukazały buddyjski charakter odnalezionych obiektów, rozpoczęli badacze radzieccy w latach 20. XX w. w pieczarach wzgórza Kara-Tepe, częściowo zasypanych przez wędrujące wydmy. Natomiast niezwykłego odkrycia dokonano przypadkowo w miejscu znajdującym się około 20 km dalej, w górę Amu-darii. Kiedy w październiku 1932 r. kuter „Oktiabronka” przybił do brzegu, dowodzący oficer spostrzegł na dnie bystrej rzeki dziwne kamienie. Z niemałym trudem udało się wydobyć jeden z bloków, który - jak się okazało -

był ozdobiony wspaniałym reliefem przedstawiającym postacie muzykantów na tle bujnych liści akantu. Tak natrafiono na słynny fryz z Ajrtamu (starożytnego miasta w pobliżu Termezu), stanowiący dzisiaj ozdobę Ermitażu.

Badania na pustkowiu

W następnym roku rozpoczęły się wykopaliska w warunkach, które mogłyby stanowić kanwę filmu przygodowego. Położone na odludziu stanowisko oblegały stada wilków, a nocą krążył wokół namiotów tygrys. Badania zakończyły się jednak sukcesem. Na szczycie wysokiego wzgórza nad Amu-darią odkryto pozostałości buddyjskiej świątyni. Część budowli została zniszczona przez wody rzeki, które zabrały kilka bloków z reliefami. Materiał, z jakiego dzieła zostały zrobione, wskazuje, że powstały w Baktrii, chociaż uczeni zwrócili uwagę na ich podobieństwo do wytworów sztuki Gandhary. Jednakże w rzeźbie z tego kregu kulturowego rzadko występuje kombinacja liści akantu z popiersiami pojedynczych postaci, a już wcale nie jest znane łączenie ich z całymi grupami półfigur. Przyjęto zatem, że reliefy z Ajrtamu, chociaż wykazują wpływy indyjskie, nie są wykonane w stylu Gandhary.

Po II wojnie światowej przystąpiono z dużym rozmachem do odsłaniania kolejnych buddyjskich zabytków Baktrii z okresu kuszańskiego. Oprócz kontynuacji wykopalisk w Ajrtamie przeprowadzono badania wieży Surmała w Termezie oraz rozpoczęto długoletnie prace na wzgórzu Kara-Tepe i pobliskim wzniesieniu Fajaz-Tepe. Odkryto ponadto pozostałości świątyni w Dałwerzin-Tepe, na południe od Chałczajanu. Okazało się, że wieża Surmała była potężną stupą, znacznie większą od ajrtamskiej, zbudowaną z ponad 1 200 000 niewypalanych cegieł - tego rodzaju obiekty wznoszono nad relikwiami Buddy (względnie buddyjskiego świętego) lub nad jego posągami. Odkryto także dwie stupy w Merwie, które są materialnym dowodem na to, jak daleko na zachód buddyzm dotarł w tamtych czasach.

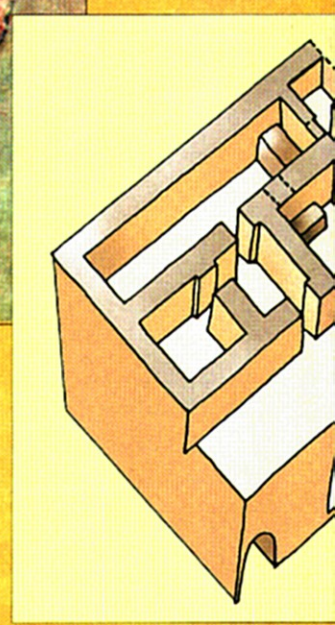

BUDDYJSKIE ŚWIĄTYNIE BAKT

Podczas wykopalisk w Starym Termezie i na wzgórzu Kara-Tepe (po uzbecku: Czarne Wzgórze) odkryto zabytki pokazujące, jak kultura i sztuka Baktirii epoki kuszańskiej przejmowały oraz twórczo przetwarzały różnorodność. Dzięki mozolnej pracy w ciemnych, częściowo zasypanych pomieszczeniach w głębi wzgórza ekipa archeologów odnalazła buddyjski zespół świątynny z pomieszczeniami klasztornymi, a także przepiękne malowidła ściienne.

Budda z mnichami pośród drzew - malowidło ściienne z Kara-Tepe; II-III w. n.e.

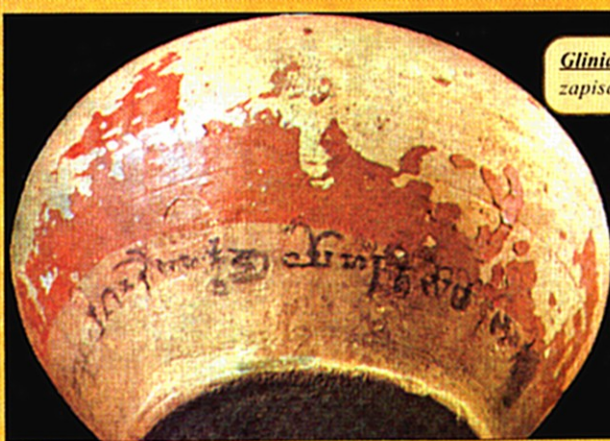

Pierwsza dwustrefowa głowica z Kara-Tepe; II-IV w. n.e.

Reka z Kara-Tepe

ki, które
tradycje.
w odsło-

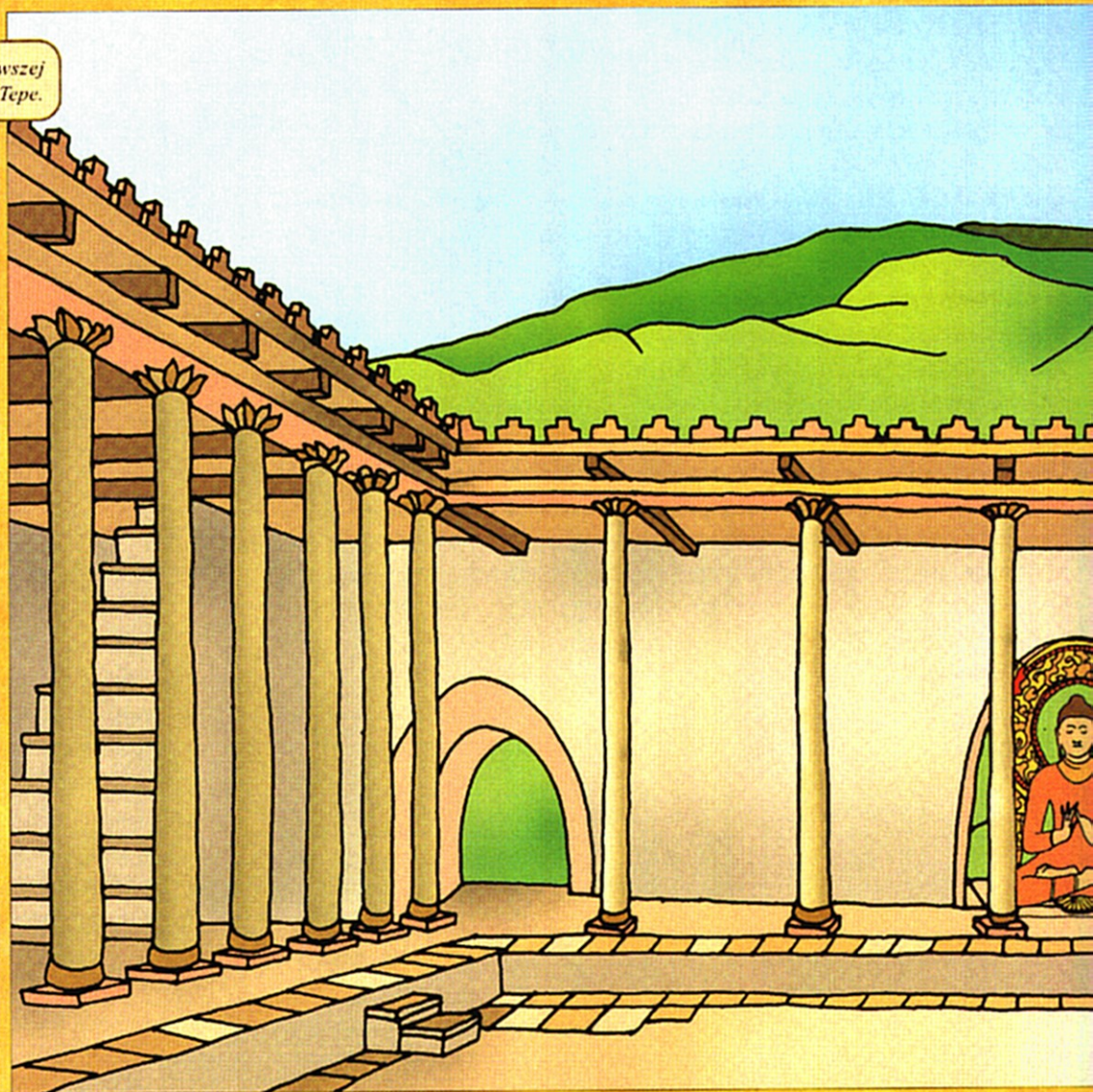
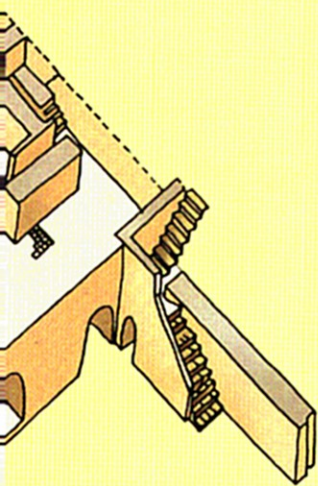

Gliniane naczynie z Kara-Tepe z inskrypcją zapisaną pismem brahmi.

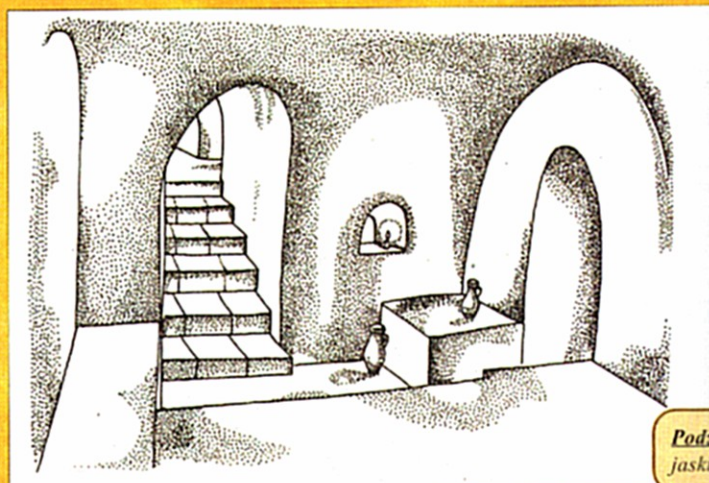
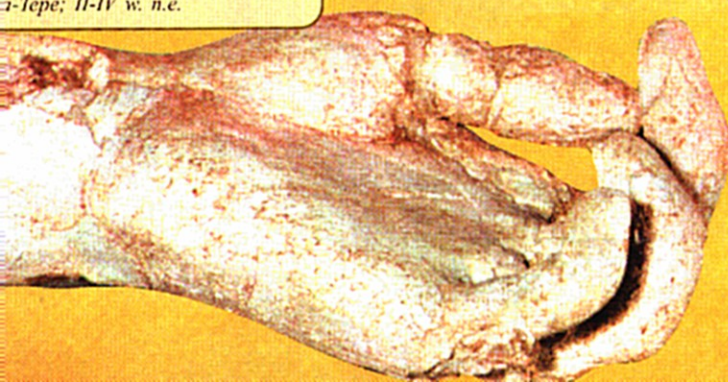
Lampki gliniane używane przez mnichów w klasztorze w Kara-Tepe.

Środkowy dziedziniec pierwszej grupy pomieszczeń w Kara-Tepe.

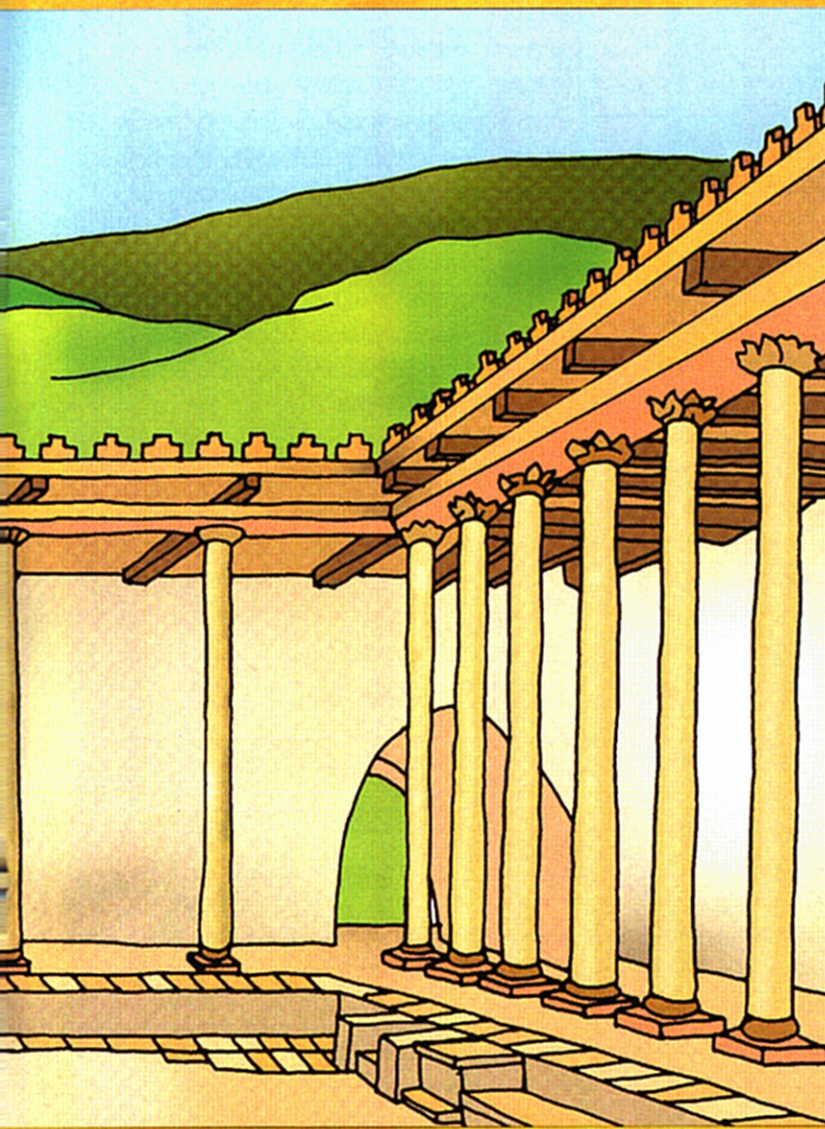
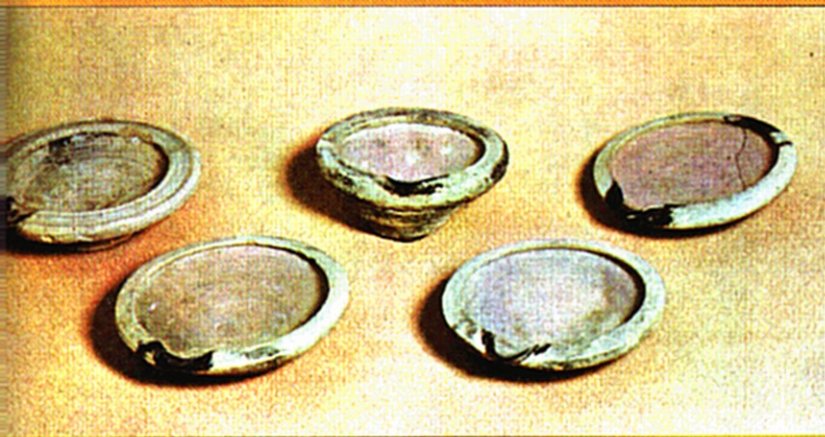
Cele mnichów powyżej świątyni jaskiniowej na zboczu Kara-Tepe. Rekonstrukcja.

Stłukowego posagu buddyjskiego z Kara-Tepe; II-IV w. n.e.

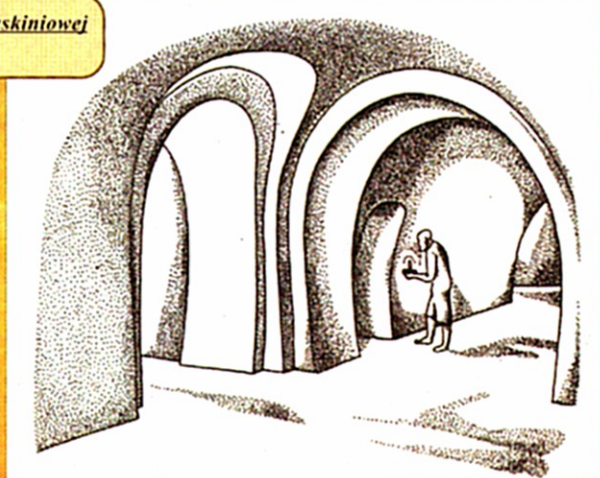

Podziemia jaskini

Widok z korytarza świątyni jaskiniowej
Kara-Tepe.

Widok z korytarza świątyni
Kara-Tepe.

Postać muzykanta z reliefu w Kara-Tepe.

Głowa lwa - część kamiennego
reliefu z Kara-Tepe.

SZTUKA GANDHARY

Sztuka grecko-buddyjska, zwana także sztuką Gandhary, pojawiła się przed podbojem Baktrii przez Kuszanów. Przez wiele stuleci pozostawała nieznaną. W XIX w. zainteresowali się nią europejscy numizmatycy, którzy zaczęli kolekcjonować grecko-baktryjskie monety. Niebawem inne wspaniałe dzieła - kamienne posągi i reliefy - zaintrygowały historyków sztuki i licznych miłośników Starożytności.

**Ruiny
starożytnej
Taksili.**

Sztuka buddyjska, artyści greccy

Niektóre z docierających do Europy zabytków sprawiały wrażenie orientального (często indyjskiego czy irańskiego) pochodzenia. Jednakże uczyłem ze Starego Kontynentu kojarzyły się przede wszystkim ze znanymi już klasycznymi wytworami Starożytności. Niezwykle posągi i reliefy z zielonkawo połyskującego łupku przywozili brytyjscy oficerowie, urzędnicy i podróżnicy. Okazało się, że kamienne kompozycje rzeźbiarskie przedstawiały przeważnie

sceny z buddyjskich legend. Widoczny związek z rzeźbą starożytnego obszaru śródziemnomorskiego tłumaczono tym, że ich twórcami byli Grecy, potomkowie żołnierzy Aleksandra Macedońskiego, którzy osiedlili się w Baktrii i północno-zachodniej części Hindustanu. Dlatego sztuka ta otrzymała miano grecko-buddyjskiej. Stosowano także określenie „sztuka Gandhary”, ze względu na szczególne nagromadzenie tego typu zabytków na terenach północno-zachodniego Pakistanu i wschodniego Afganistanu, które nazywano Krainą Gandharwów. Ten rodzaj twórczości rozwijał się od II w. p.n.e. do przełomu VI i VII w. n.e.

**Głowa posągu
kobiety z Dalwerzin-
Tepe; II-IV w. n.e.**

**Terakotowa figurka w stylu Gandhary,
pochodząca z Chorezmu; II-IV w. n.e.**

Pierwsze figuralne przedstawienia Buddy

Buddyzm dotarł do Gandhary jeszcze przed epoką Aleksandra Macedońskiego. Zarówno buddyjska filozofia, jak i sztuka przeszły tam swoistą transformację. Pierwszy okres rozkwitu twórczości artystycznej związanej z tą religią przypada na czasy, kiedy Gandhara znalazła się w obrębie państwa Kuszanów, czyli od I do około połowy III w. n.e. Stolicą był wtedy Peszawar, w którego pobliżu, na wzgórzu Szah-Dži-ki-Dheri, wzniesiono wielką stupę buddyjską. Inny ważny ośrodek to Taksila. Przypuszcza się, że w sztuce Gandhary pojawiły się wówczas pierwsze figuralne przedstawienia Buddy. Jego wizerunki nosiły wyraźne cechy hellenistyczne i symbole, które z biegiem czasu

Dolina Bamjanu. Gigantyczne posągi Buddy, wyrzeźbione w litej skale, przetrwały 1500 lat.

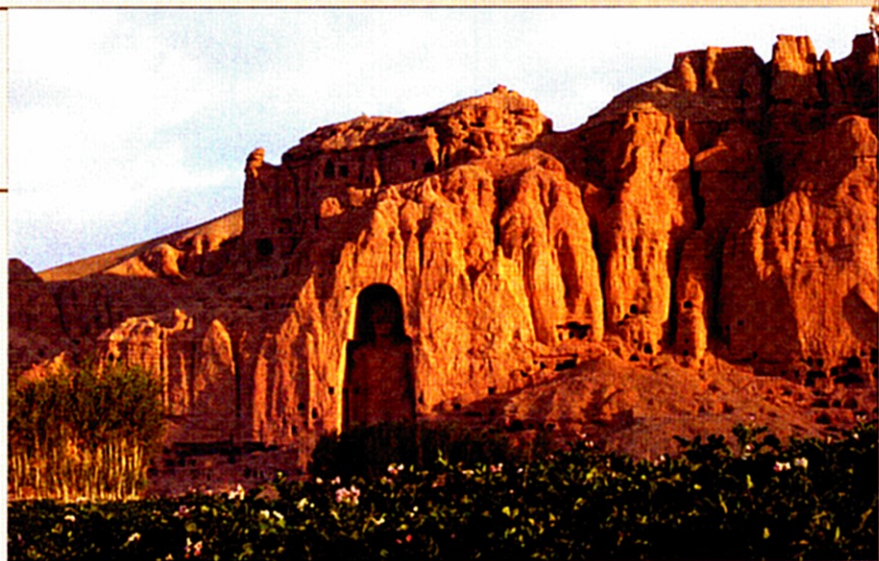
stały się typowo buddyjskie. Należały do nich *usznisza*, czyli charakterystyczny węzeł na czubku głowy Buddy, *urna*, czyli tzw. trzęcie oko - znak umieszczany na czole, włosy w lokach oraz *czakra* (Kolo Prawa) wyryta na dłoniach posągów. Poprzednio obecność Buddy zaznaczano w sztuce symbolicznie, na przykład za pomocą odcisku stopy, świętego drzewa lub nieosiodlanego konia. Postać stojąca i siedząca stały się wzorem dla całego buddyjskiego świata.

Wizerunki takie występują m.in. na monetach Kaniszki i złotym relikwiarzu z Bimaranu.

Sztuka modelowana w stiuku

Kolejny okres rozkwitu sztuka Gandhary przeżywała w czasach Sasanidów - od III w. n.e. Ważnym ośrodkiem buddyjskim stała się wówczas Hadda, w dolinie Kabulu, we wschodnim Afganistanie. Podczas prowadzonych tam wykopalisk archeologicznych odsłonięto pozostałości ponad 500 stup oraz wiele rzeźb w stiuku, które wykonano w stylu grecko-buddyjskim. Hadda

Niezidentyfikowana naga bogini; terakota z Choresmu, I-IV w. n.e.

działała aż do IX w. n.e. i tworzone tam liczne dzieła figuralne, podobnie jak w innym ośrodku artystycznym - Taksili. Także w Baktirii badacze znajdują figurki Buddy, *bodhisattwów* („istot przebudzonych”) i *dewów*, czyli „mieszkańców niebios” - świętych postaci buddyjskich. Do ich produkcji stosowano zgodne z indyjskimi wzorami matryce, za pomocą których można było modelować metodą odciskania oblicze Buddy, różne typy włosów z lokami, palce, uszy, szczegóły biżuterii, kwiaty i wieńce z liści.

Bamjan

Ze sztuką Gandhary był związany również ośrodek buddyjski w Bamjanie (Afganistan), położony 200 km na zachód od Kabulu. Między IV a VI w. n.e. zbudowano tam zespół sakralnych pomieszczeń skalnych, wraz z dwoma słynnymi, gigantycznymi posągami Buddy, niedawno po barbarzyńsku rozbitymi przez talibów. Zachowane malowidła ścienne wykazują cechy irańskie, indyjskie i środkowoazjatyckie. W długim na prawie 2 kilometry, pionowym zboczu skalnym wykuto na różnych wysokościach liczne kaplice, cele

Głowa kobieca - fragment reliefu w kamieniu.

dla mnichów i inne pomieszczenia. W głębokich niszach umieszczono dwa posągi stojącego Buddy, większy miał 53 m wysokości, mniejszy - 36,6 m. Zewnętrzny modelunek wykonano w gipsie, pierwotnie polichromowanym i złoconym. W 1222 r. n.e. ośrodek w Bamjanie został zniszczony przez Mongołów.

Dziedzictwo Gandhary

Twórczość grecko-buddyjska wywarła ogromny wpływ na sztukę innych ludów Wschodu. Rzeźbiarze starożytnej Gandhary przyczynili się do powstania wielu zasad i kanonów, którymi przez kolejne stulecia posługiwali się artyści w Azji Środkowej, Sri Lance, Birmie, Indiach i Indonezji oraz Chinach i Japonii - właściwie we wszystkich krajach i regionach, w których kiedykolwiek istniały buddyjskie gminy.

DZIEDZICTWO SOGDÓW

W Tadżykistanie - sercu Azji Środkowej - płynie rzeka Zerawszan. W jej dolinie leżała kraina Sogdiana, a stolicą jednego z tamtejszych księstw w ostatnich stuleciach przed nadejściem islamu był Pendżykent.

Sogdowie należeli do irańskiej rodziny językowej i wraz z Sakami, Chorezmijskimi i Partami stanowili jej wschodnią grupę. Te ludy różniły się od zachodnich Irańczyków - Medów i Persów. Miały własny język i historię.

Pendżykent - ośrodek sogdyjskiej kultury

Nieopodal współczesnego Pendżykentu rozciągają się ruiny starego miasta. Ludzie opuścili je po najeździe arabskim w VIII w. n.e. Do tego czasu była to stolica sogdyjskiego księstwa i ośrodek twórczości artystycznej.

Prowadzone od 1946 r. wykopaliska pozwoliły wyróżnić cztery części starożytnego miasta: cytadelę z pałacem władcy, właściwą dzielnicę mieszkalną (Szahristan), przedmieście i nekropole. Najważniejszych odkryć dokonano w Szahristanie. Do 1977 r. odsłonięto tu 40 obiektów - potężnych budynków z licznymi pomieszczeniami.

Ośrodki osadnictwa

Sogdianę tworzyły liczne małe księstwa, miasta-państwa i wsie w żyznej dolinie Zerawszanu. Przybywali tam kupcy i rzemieślnicy, często z bardzo odległych stron. Kontakty te sprawiały, że mieszkańcom na niczym nie zbywało, a do krainy tej docierały jednocześnie wpływy bizantyńskie, chińskie, indyjskie, irańskie i inne, tworząc swoistą mieszanekę kultu-

rową. Z kolei wytwory sztuki sogdyjskiej trafiały do południowej Europy, Egiptu oraz południowo-wschodnich krańców Azji.

Architektura mieszkalna

Badania w Pendżykencie pozwoliły odtworzyć obraz życia Sogdiany. W ruinach miasta, które zostało założone prawdopodobnie w V lub na początku VI w. n.e., odkryto dzieła monumentalnej sztuki: architektury, malarstwa ściennego i rzeźby. Dobrze poznano też budowlę mieszkalną warstwy zamożnej, pochodzące z okresu kształtowania się społeczeństwa feudalnego. Domy tworzyły regularne kwartaly i na ogół były dwupiętrowe. W niektórych budynkach istniała część reprezentacyjna, złożona z kilku pomieszczeń. Jej środek stanowiła przede wszystkim kwadratowa, wspaniale urządzona sala. Te, które odkryto, wyróżniają się wielkością oraz niezwykle kosztowną dekoracją ścian pokrytych barwnymi malowidłami. Do wyposażenia pomieszczeń reprezentacyjnych należały otwarte od góry latarnie z gliny, nakładane na zwężające się gliniane rury i dekorowane rzeźbami figuralnymi lub innymi ozdobami.

Domowe kaplice

Do centralnie usytuowanego pomieszczenia przylegała komnata, służąca jako przedsionek. Jej sufit i ściany pokrywano malowidłami. Reprezentacyjną częścią było też domowe sanktuarium z prześklepioną niszą ołtarzową. Wąskie, dekoracyjne kolumnki podtrzymywały łukową konstrukcję. Na podłodze bezpośrednio przed niszą znajdowało się małe, nieco podwyższone miejsce, w którym archeolodzy często znajdowali widoczne do dziś

Srebrny dzban. Ukazany na nim uskrzydlony, pierzasty wielbłąd jest częstym motywem sztuki sogdyjskiej.

**Malarstwo ściennie
z dzielnicy mieszkalnej
w Pendżykencie.**

ślady ogniska. W najbogatszych domach kaplice były zdobione z takim samym przepychem jak wielka sala paradna.

Świątynie w centrum miasta

W obrębie Szahristanu w Pendżykencie odkryto zespół dwóch świątyń. W miastach Azji Środkowej znajdowały się różnego rodzaju budowle kultowe, należące do wielu odmiennych gmin wyznaniowych. W niektórych odkryto kościoły chrześcijańskie, w innych - świątynie buddyjskie. Zazwyczaj były one jednak usytuowane poza obrębem właściwej dzielnicy mieszkalnej. Sanktuaria wzniesione w centrum miasta odnaleziono dotąd jedynie w Pendżykencie. Ich wnętrza stanowiła otwarta z przodu sala z czterema kolumnami i obszerny przedsionek (*ivan*) wspierany sześcioma filarami. Pomieszczenia te były zorientowane w kierunku wschodzącego Słońca, co niewątpliwie wiązało się z kultem, któremu służyły te świątynie. Miały one, jak wykazują badania, nie tylko dogłębnie przemyślaną strukturę, wynikającą z funkcji budowli, lecz były też bogato zdobione.

Malarstwo

Odkryte w budynkach Szahristanu malowidła ściennie można podzielić na dwie grupy stylistyczne. Pierwsza obejmuje dekoracje jednej ze świątyń, sprawiające wrażenie pewnej niezdarności wykonania. Jednocześnie artyści starali się nadać przedstawianym postaciom wyraz pełen emocji. Malowidła te są najstarsze w Pendżykencie i wykazują związki ze znacznie odleglejszymi w czasie tradycjami, m.in. z malarstwem w pałacu Toprak-Kala w Cho-

rezmie. Pozostałe prace należą do drugiej szkoły, która wykształciła się w ostatnim okresie istnienia miasta. Działała wtedy zapewne liczna grupa artystów i niektóre z malowideł noszą oznaki indywidualności twórcy. Te dzieła wykonano w jednolitym, dojrzałym stylu artystycznym, widocznym w charakterystycznych rozwiązaniach kompozycji, stosowaniu określonej skali barw i rysunku. Przedstawiane postaci cechuje abstrakcja i nieporuszony wyraz twarzy. Natomiast doskonale są oddane proporcje ciała. Wykształcili się nawet typy: idealnego bohatera-wojownika o szerokich ramionach i wąskiej talii oraz kobiety przedstawianej jako tancerka lub muzykantka.

**Fragment kawalkady jeźdźców -
malowidło ściennie z domu w Pendżykencie.**

KULTURA KUSZANÓW

Ludy, które zamieszkiwały imperium kusańskie, wyznawały różne religie. W zjednoczonym państwie kilka wyznań i kultur stworzyło swoistą, synkretyczną mieszankę.

Głowa partyjskiego księcia, wyobrażona na ścianie sali świątyni w Chalczajanie.

przyjął się przede wszystkim na terenie dzisiejszego Afganistanu, w Baktrii i Partii, mniejsze wpływy zdobył w Sogdianie oraz Chorezmie.

Manicheizm

W drugiej połowie III w. n.e. w Azji Środkowej pojawili się pierwsi manichejczycy. Zgodnie z doktryną założyciela tej wspólnoty, Babilończyka Maniego (Manesa), istnieją dwa pierwiastki: Dobro i Zło. Dążąc do Dobra, człowiek osiąga coraz wyższe stopnie doskonałości. Religia ta była przede wszystkim gnozą, czyli wiedzą dla wtajemniczonych, ale Mani pragnął uczynić ją dostępną dla wszystkich. W swoim systemie wykorzystał tradycyjne koncepcje irańskie i uzupełnił je wieloma elementami obcymi (indyjskimi, judeochrześcijańskimi i gnostycznymi). W imperium kusańskim manicheizm przejął niektóre idee, a nawet terminologię buddyzmu.

Zoroastryzm

Znaczna część ludności kusańskiej wyznawała zoroastryzm. Wierni budowali świątynie (domy ognia), którymi opiekowali się kapłani, i - zgodnie z nakazami religii - nie grzebali zmarłych w ziemi, lecz wystawiali na żer ptakom i psom. Oczyszczone z mięsa kości umieszczali w specjalnych naczyniach (*ossuariach*), do których w określone dni w roku wkładali jedzenie.

Buddyzm

Licznych wyznawców zyskał buddyzm, który przeniknął do imperium kusańskiego z Indii, przez Afganistan. Wielkim zwolennikiem tej religii był Kaniszka. Prawdopodobnie za jego panowania pojawiły się figuralne przedstawienia Buddy. Władca wznosił sanktuaria w Peszawarze, Taksili i Mathurze. Elementy zoroastrijskie, greckie, mitraistyczne i siwaickie znajdujące na wybitych przez niego monetach świadczą jednak o eklektyzmie religijnym Kaniszki. Buddyzm

Złota moneta wybita przez króla Kusańców Wime Kadfizesa. Na awersie ukazano władcę siedzącego na taborecie, a na rewersie Śiwę ze świętym bykiem Nandi; 2. połowa I w. n.e.

Świat odzwierciedlony w monetach

Europa po raz pierwszy zetknęła się ze sztuką Azji Środkowej za pośrednictwem monet. Wybite na nich profile władców stworzyły niezwykle galerię miniaturowych portretów. Na rewersie umieszczano wizerunek bóstwa opiekuńczego z grecką inskrypcją.

Monety okazały się pomocne przy ustalaniu imion pierwszych królów kusańskich i odtwarzaniu chronologii ich panowania. Porównywano je z wizerunkami władców odkrywanymi w dolinach Indusu i Gangesu oraz w południowym Afganistanie i Baktrii. Identyczne są szczegóły ubioru, składającego się z tuniki, płaszczka i bufiastych spodni. Ukazane frontalnie na awersach majestatyczne wyobrażenia Wimy Kadfizesa, Kaniszki, Huwiszki i Wasiszki mają odpowiedniki w monumentalnych, kamiennych rzeźbach. Podobnie jest w wypadku

występujących na monetach bóstw synkretycznego panteonu, np. postaci świata antycznego (Helios, Sylen, Herakles), grecko-egipskiego boga Serapisa, irańskiego Mitry czy indyjskiego Buddy.

Wygląd większości bóstw opiekuńczych pochodzenia orientального wyraźnie nawiązuje do sztuki antycznej, bowiem tamtejsi mincerze bili monety, wykorzystując wzory grecko-rzymskie. Na przykład bóg promieni słonecznych i sprawiedliwości Mitra przybrał cechy Heliosa, a irańska bogini zwycięstwa otrzymała skrzydła i wieniec Nike. Postacie te odpowiadają ponadto wizerunkom kuszkańskich władców i dostojników. Ta charakterystyczna cecha sztuki Azji Środkowej świadczy o twórczym asymilowaniu osiągnięć innych krain.

Sztuka dynastyczna z Chalczajanu

W Chalczajanie, mieście położonym na prawym brzegu Surchan-darii, między Duszanbe a Terme-

Srebrna moneta z przedstawieniem króla Baktrii i Indii, Demetriosa, w nakryciu głowy z wyobrażeniem słonia; 1. ćwierćwiecze II w. p.n.e.

zem, odkryto zabytki Kuszaków, które nazywano sztuką dynastyczną. Wiadomo, że już w epoce grecko-baktryjskiej istniała tam osada, a w czasach kuszkańskich powstał kompleks monumentalnych budowli. Jedną z nich wyróżnia się szczególnym wykonaniem. Jej fasada z kolumnowym portykiem przykrytym drewnianym dachem oraz frontalna kompozycja centralnej sali przypominają świątynię w Aj Chanumie, kolumny zaś wykonano z drewna, nadając im większą elastyczność w wypadku częstych na tym terenie trzęsień ziemi. Ściany portyku i sali paradnej są ozdobione monumentalnymi malowidłami. Kopalnią skarbów okazała się sala reprezentacyjna

upiększona dekoracją rzeźbiarską, składającą się z wąskiego gzymsu i szerokiego fryzu, w którego centralnej części przedstawiono cztery pary małżeńskie: dwie siedzą na tronie, a dwie stoją.

Budowla w Chalczajanie jest najwcześniejszym znanym dziełem dynastycznego kierunku sztuki kuszkańskiej, ściśle związanej z osobami ówczesnych panujących i rozwijającej się zapewne w okresie poprzedzającym rządy Kaniszki. Odkryte zabytki wypełniają lukę, która istniała dotychczas między wytworami kultury grecko-baktryjskiej a sztuką artystów kuszkańskich z okresu rozkwitu ich państwa.

Fragment złotej korony z symbolem drzewa. Na Bliskim Wschodzie motyw ten nawiązywał do idei odnowienia życia. Odzwierciedlala ona indoirañski mit, według którego drzewo stało na szczycie, pośrodku świata, łącząc w sobie cztery jego strony i trzy sfery: korzenie tworzą świat podziemny, pień - ziemię obejmującą świat ludzi i zwierząt, a wierzchołek symbolizuje niebo, miejsce zamieszkałe przez bogów, dokąd odlatują ptaki.

JEDWABNY SZLAK

W okresie rozkwitu państwo Kuszanów odgrywało ważną rolę pośrednika w handlu między Wschodem i Zachodem. Przez jego terytoria przebiegał pierwszy w historii Jedwabny Szlak.

W pogoni za zbytkiem

Pod koniec I w. n.e. nad znaczną częścią Eurazji panowały cztery imperia: na zachodzie Cesarstwo Rzymskie, na Dalekim Wschodzie Chiny drugiej dynastii Han, na wschodzie królestwo Kuszanów, pośrodku zaś znajdowali się Partowie, którzy zmonopolizowali pośrednictwo w handlu. Osiągniwszy wysoki poziom cywilizacyjny, ludność tych krain zainteresowała się artykułami luksusowymi. Dla bogatych obywateli Cesarstwa Rzymskiego najważniejszym towarem stał się jedwab, znany im od czasu nieudanej wyprawy konsula Marka Licyniusza Krassusa do Mezopotamii w celu podbicia Partów (53 r. p.n.e.). Miękką, przepojoną magią crotyzmu tkanina szybko upowszechniła się na południu Europy. W I i II w. n.e. handel jedwabiem między Chinami a Rzymem rozwijał się znakomicie. Odkrycie sposobu produkcji tego materiału przypisuje się legendarnej cesarzowej Lej-Cu. Miało to miejsce na wschodzie Chin, w prowincji Szantung, która do dziś jest jednym z najbardziej znaczących ośrodków przemysłu jedwabniczego.

W kronikach chińskich znajdujemy wzmianki o kontaktach handlowych Dalekiego Wschodu z krajami Zachodu.

Za szczególnie pożądane uważano rzeczy rzadkie i drogie: kosztowne tkaniny, szkło artystyczne, kosmetyki i perfumy. W Chinach zainteresowaniem cieszyły się egzotyczne zwierzęta. W czasach wcześniejszej dynastii Han sprowadzano z Fergany „konia niebiańskiego” (nieznanej nam rasy), którym przypisywano różne nadprzyrodzone właściwości.

Korzyści z tranzytu

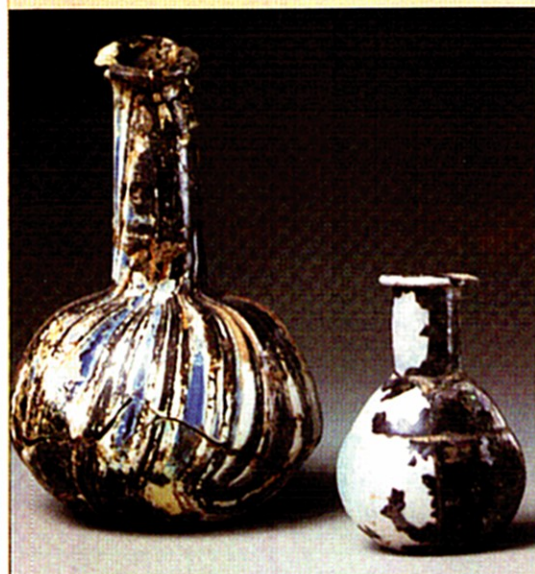
Przez kraje Azji Środkowej przebiegał wielki lądowy szlak tranzytowy Starożytności. W wypadku utrudnień ze strony Partów, Kuszanie mogli kierować karawany określną drogą z Baktry (Balchu), przez Taksilę, do Doliny Indusu, skąd towar transportowano dalej drogą morską. W zamian za import jedwabiu w stanie surowym, Rzymianie wysyłali posążki, welniane kilimy, przedmioty z metalu, grawerowane gemmy i kamce oraz - zapewne

Brązowe lustroko z uchwytem z kości słoniowej, prawdopodobnie importowany wyrób chiński; część skarbu z Tilla Tepe.

jako najważniejszy produkt - wspaniałe wyroby szklane z Aleksandrii (w Chinach nie znano wówczas technologii produkcji tej substancji). W tym samym czasie z indyjskich obszarów państwa Kuszanów docierały do Europy niezwykle cenne dzieła

z kości słoniowej. Wiele informacji dotyczących stosunków handlowych dostarczyły francuskie wykopaliska w Bagramie (Afganistan). Odkryte przedmioty świadczą o rozległych kontaktach państwa kuszańskiego.

Ozdobne naczynia szklane pochodzące z nekropoli Tilla Tepe.

CHRONOLOGIA DZIEJÓW AZJI ŚRODKOWEJ (CD.)

- IV w. p.n.e.*
Ok. 303-292 r. p.n.e.
Ok. 190-167 r. p.n.e.
- na arenę dziejową wkracza związek plemienny Hunów.*
pobył Megastenesa na dworze w Pataliputrze.
za panowania Demetriosa królestwo grecko-baktryjskie osiąga szczyt rozwoju terytorialnego.
- II w. p.n.e.*
180-165 r. p.n.e.
- Hunowie tworzą państwo w Mongolii.*
panowanie Demetriosa II Aniketosa, który podbija rejon Kabulu i zachodnią Gandharę.
- Ok. 160 r. p.n.e.*
155-130 r. p.n.e.
Ok. 140 r. p.n.e.
138 r. p.n.e.
- nad Jaksartesem pojawiają się koczownicy Jüe-czy.*
panowanie Menandra, władcy greckoindyjskiego.
upadek greckiego państwa w Baktrii.
Czang K'ien wyrusza z poselstwem od cesarza Wu.
- I w. n.e.*
78 lub 128 r. n.e.
Początek III w. n.e.
227 r. n.e.
Ok. 250 r. n.e.
Ok. 350 r. n.e.
V-VI w. p.n.e.
- Kudszala Kadfizes I rozpoczyna panowanie dynastii Kuszanów.*
na tron wstępuje Kaniszka, najwybitniejszy władca Kuszanów.
stolicą Chorezmu zostaje Toprak-Kala.
początek panowania dynastii Sasanidów w Iranie.
Sasanidzi docierają do Doliny Indusu; koniec państwa Kuszanów.
rozpoczyna się nowa ekspansja plemion koczowniczych.
Hefalicy tworzą państwo obejmujące ziemie Azji Środkowej, północne Indie i część Chin.
- 562 r. n.e.*
705 r. n.e.
- powstanie związku plemiennego (kaganatu) Turków, następnie wielu lokalnych miast-państw.*
Kutajba Ibn Muslim, namiestnik wschodnich prowincji kalifatu arabskiego, wkracza do Baktrii; rozpoczyna się podbój Azji Środkowej przez Arabów.

Postać fundatora - fragment malarstwa ściennego z Fajaz-Tepe; II-IV w. n.e.

